

Полки	Персональний склад
Полтавський	Филон Гаркуша (1669–1670); Федір Жученко (1670–1672; 1679–1680; 1686–1687; 1687–1689; 1689–1691); Дем'ян Гуджол (1672–1674); Прокіп Левенець (1674–1675, 1677–1679); Павло Семенович Герчик, пасинок генерального обозного Петра Забіли (1675–1677, 1683–1686, 1687, 1692–1695); Леонтій Черняк (1680–1682, 1689); Іван Іскра, зять полковника Федора Жученка (1696–1700); Іван Левенець, син полковника Прокопа Левенця (1701–1702, 1703–1709, 1725–1729); Михайло Гамалія, син генерального осавула Андрія Гамалії, небіж лубенського полковника Григорія Гамалії, онук черкаського полковника Миська Гамалії (1702–1703); Іван Черняк, син полковника Леонтія Черняка (1709–1722); Василь Кочубей, син генерального судді Василя Кочубея, онук полковника Федора Жученка, небіж полковника Івана Іскри (1729–1743); Андрій Горленко, онук гетьмана Данила Апостола і прилуцького полковника Дмитра Горленка (1743–1774); Павло Ізмайлов (1774–1780)

Полкова старшина

При управлінні ввіреном йому полком полковник опирався на полкову старшину, інституційно склад якої майже повністю дублював склад гетьманського уряду — полковий обозний, полковий суддя, полковий осавул, полковий писар і полковий хорунжий, тобто відсутнім є лише уряд бунчужного, натомість згадки про інститут полкового хорунжого у джерелах регулярно зустрічаються від середини XVII ст., коли уряд хорунжого генерального ще не став постійно діючим. У першій чверті XVIII ст. в переписних книгах окремих полків надibuємо згадки про уряд «праперщика полкового»²¹⁰, що вочевидь є аналогом саме генерального бунчужного. Крім того, до числа полкової старшини іноді потрапляють і «арматний осавул», і «арматний хорунжий»²¹¹.

Очевидно, близькими були і моделі службової ієрархії полкового та генерального рівнів, щоправда, позиції полкового писаря, як і полкового обозного, виглядають значно слабшими, аніж позиції їх аналогів у гетьманському уряді. Так, у відповідності з нормами договору 1654 р. (повтореними без змін у цій частині у пізніших угодах) полковий осавул отримував щорічно на ранг 200 золотих польських і прибутки з млина, у той час як полкові писар і хорунжий були обмежені лише виплатою 50 золотих польських. Про плату полкових обозних з нез'ясованих причин у договорах не йшлося, а на ранг полковнику призначалося 100 єфимків

і прибутки з млина. Згідно з запропонованим урядом П.Тетері проектом сеймової постанови представницького органу Речі Посполитої 1664 р., полковнику і полковому осавулу передбачалося виділення на ранг млина, а першому з них — ще й прибутків з одного староства²¹². Варто зауважити, що крім полковників настільки великі пожалування на ранг були передбачені лише гетьману, а отже, це недвозначно вказує на вельми високий соціальний статус цієї групи козацької старшини в ієрархічній структурі Війська Запорозького. Певну перевагу статусу полковника перед частиною генеральних старшин засвідчує і фактичний матеріал, що стосується взаємин Війська Запорозького з царем. Зокрема, у вже згаданий вище «Выписке краткой о дачах жалованья...», датованій кінцем 70-х — початком 80-х років XVII ст., розміри отриманої полковниками від царя натуральної платні з нагоди укладення перемир'я з турецьким султаном поступалися лише розмірам пожалування гетьмана і ледь-ледь генерального обозного, натомість перевищували винагороду інших генеральних старшин²¹³.

Завершуючи розгляд питання ієрархічної моделі полкового уряду, варто зауважити, що на початку становлення військово-адміністративної структури Гетьманату зустрічаються згадки про наявність не одного, а двох полкових хорунжих, один з яких є «першим»²¹⁴, а відтак і старшим. У документах кінця XVII—XVIII ст. подібні факти виявляються вкрай рідко, що наштовхувало на припущення про відмову від такої практики. Утім, компут Полтавського полку, складений 1719 р., фіксує наявність двох полкових осавулів і двох полкових хорунжих²¹⁵, а перепис Полтавського полку 1732 р. містить вказівку і на ієрархію стосунків між полковими осавулами, називаючи одного з них «осавулом полковим», а іншого — «другим осавулом»²¹⁶.

Порівняльний аналіз компутів 1719 р. та 1732 р. дозволяє говорити про існування практик поступового просування полковою службовою драбиною. Як бачимо з табл. 5.5, перш ніж зайняти в 1732 р. уряд полкового обозного, Лаврентій Никитович уже більше десятка років обіймав посаду полкового осавула. Те саме можна говорити і про другого полкового осавула Михайла Руденка, котрий перед тим був першим полковим хорунжим. А його колега, другий полковий хорунжий в 1719 р. Павло Герасимович, по звільненні Руденком уряду першого хорунжого перемістився на його місце. Водночас цілий ряд старшин — Антон Кованька, Тимофій Слущкий, Іван Левенець, Андрій Руновський, так само як і сам полтавський полковник Василь Кочубей, посіли уряди полкових старшин без належного досвіду адміністрування. Щоправда, для частини названих старшин настільки стрімке кар'єрне зростання можна пояснити тісними родинними зв'язками з колишніми полтавськими полковниками (Іван Левенець, Василь Кочубей) чи впливовими полтавськими старшинами (Антон Кованька).

Таблиця 5.5. Реєстр полкової старшини Полтавського полку за 1719 р. і 1732 р.

	1719 рік	1732 рік
Полковник	Іван Черняк	Василь Кочубей (син генерального судді В.Кочубея, онук полтавського полковника Ф.Жученка)
Обозний	Климентій Нашинський	Лаврентій Никитович (колишній другий осавул)
Суддя	—	Василь Зеленський (колишній гетьманський дозорця)
Писар	Григорій Богаєвський	Андрій Руновський
Осавул	Григорій Буцький	Іван Левенець (син полтавського полковника Прокопа Левенця)
Осавул другий	Лаврентій Никитович	Михайло Руденко (колишній перший полковий хорунжий)
Хорунжий	Михайло Руденко	Павло Герасимович (колишній другий полковий хорунжий)
Хорунжий другий	Павло Герасимович	
Осавул арматний	Григорій Терещенко	Тимофій Слущкий
Хорунжий арматний	Яков Фиранка	Антон Кованька (син полкового судді Олексі Кованьки)

Джерело: Таблицю складено за: Компут всего полку Полтавского... 1719 року... // Ін-т рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. — Ф.І. — №54480. — Арк.2; Виденіє... 1732 года... // Там само. — Ф.І. — №54335. — Арк.1.

З часом у практиках полкового урядування набуває поширення інститут так званого наказництва, який прикладається як до уряду полковника, так і до урядів його помічників. Найбільше поширення «наказництво» набуває у випадках з урядом полковника. Наказних, тобто тимчасово виконуючих обов'язки, полковників, призначає сам полковник чи гетьманська адміністрація або на час відсутності повноважного урядовця в полку, або для керування частин полку в поході, або ж по відстороненні повноправного полковника до нового обрання чи призначення. Не рідко справа не обмежувалася призначенням лише одного наказного полковника — їх могло бути два-три (особливо, коли справа стосувалася розпорощення полку для участі у воєнних операціях зразу на декількох театрах бойових дій та, природно, керування полковою адміністрацією на місцях).

Виконувачами обов'язків наказного полковника здебільшого призначали сотників, причому переважно тих, котрі очолювали сотні в

полкових центрах; рідше — полкову старшину; і ще рідше — генеральних старшин (осавулів, бунчужних чи хорунжих). Перебування на уряді наказного полковника часто-густо ставало своєрідним трампліном для переміщення на повне полковництво або ж засвідчувало впливовість того чи іншого старшини в середовищі певної козацької корпорації.

У практиках адміністрування першої половини XVIII ст. гетьман або царський уряд вдавалися до застосування інституту «наказництва» для того, аби, уникаючи номінування «повного» полковника, зберегти уряд вакантним для призначення на нього свого протеже чи передачі фактичного управління полковими справами іншим владним структурам (наприклад, комендантам російських гарнізонів, розквартированих у полкових центрах Лівобережжя)²¹⁷.

Сотенне управління

Модель адміністративного устрою полку дублювалась на сотенному рівні, де владні повноваження реалізував сотник, опираючись на сотенну старшину — городского отамана, сотенного осавула (або ж декількох осавулів чи осавула і підосавула)²¹⁸, сотенного хорунжого та сотенного писаря.

Соціальний статус і соціальний престиж сотника істотно переважав решту членів старшинської корпорації низового рівня. Аналізуючи персональний склад старшин, що посідали сотницькі уряди, не важко помітити, що вже в першій половині XVIII ст. сотники формували доволі замкнуту соціальну групу, якій не була притаманною мобільність. Так, наприклад, порівнюючи компути Полтавського полку за 1719–1732 рр., помічаємо що впродовж усього цього часу сотницький уряд зберігають за собою: Василь Єфимович у Білицькій сотні, Григорій Потоцький — у Кишеньківській, Павло Тройницький — у Келебердській. Яков Черняк значиться як сотник Першої полкової сотні у 1719 р. та 1721 р., а вже після його смерті у переписі 1732 р. на його місце вписано сина — Григорія Черняка. Аналогічним чином проблема заміщення сотницької вакансії була розв'язана у Сокольській сотні, де на місце Федора Тимофійовича прийшов його син, Федір Федорович, і Маяцькій, де Власа Прийму замінив Андрій Прийма. У двох з трьох реєстрів зустрічаємо згадки як про сотників Івана Гаєцького (Решетилівська сотня), Івана Тарнавського (Старосанжаровська), Павла Ждановича (Новосанжаровська), Павла Вакуленка (Келебердська), Йосифа Яковлевича (Орлянська), Данила Ждановича (Царичанська), Стефана Василевича (Китайгородська), Гордія Савича (Нехворощанська). Двічі, у 1719 р. та 1732 р., сотенний уряд у Великих Будищах обіймав Іван Сулима. Так само двічі владу до своїх рук перебирав суперник Сулими — Дмитро Колачинський, котрий сотникував перед 1719 р. і з 1721 р. і до самої смерті, що сталася перед 1732 р. Лише у випадку з реєстрами Другої полкової і Кобеляцької сотень виявити подібну довготривалість сотенної каденції чи своєрідне